

Z szerszej perspektywy

ROZWÓJ ROLI SPOŁECZNEJ OGRODÓW BOTANICZNYCH

© Royal Botanic Garden, Edinburgh

Kate Whittington, Asimina Vergou et Julia Willison

Słyszałam o wymieraniu gatunków, ale nigdy nie zastanawiałam się nad tym dłużej. Zakłada się po prostu, że ktoś inny się tym zajmie...ochrona roślin to zajęcie raczej dla innych. Uważam, że to wspaniałe, że Ogród Zoologiczny w Bristolu mówi „dobra, zobaczymy czy ludzie z domów opieki chcieliby to robić”.

Zoe, mieszkanka domu opieki Chard Court w Bristolu, 7 września 2012 r.

Rolą współczesnych ogrodów botanicznych jest zabezpieczenie przyszłości roślin – to pierwsze skojarzenie większości ludzi. Mimo, że ubóstwo, otyłość, bezrobocie wśród młodych, zaburzenia nerwowe czy starzenie się populacji to znane i poważne globalne problemy społeczne, nie wydaje się by ich rozwiązywanie należało do ogrodów botanicznych.

Kwestie społeczne i środowiskowe są ze sobą nierozdzielnie połączone – zanieczyszczenie środowiska może powodować wiele problemów socjoekonomicznych i vice-versa

(Pelow, 2000; Taylor, 2000). Nie jest więc możliwym zajmowanie się jedną z tych dziedzin ignorując drugą. Czy ogrody botaniczne mogą pomóc w rozwiązywaniu tak rozległych problemów?

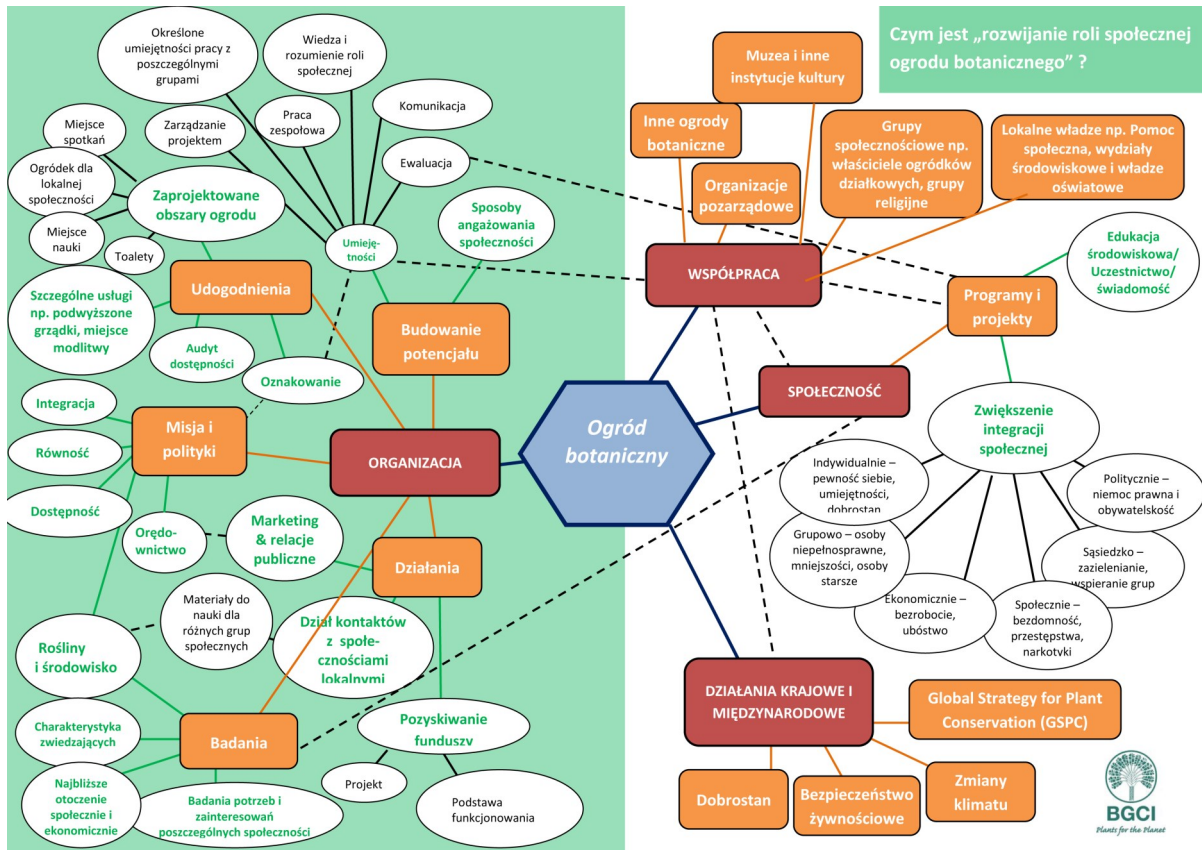
Znaczenie ogrodów botanicznych ewoluowało od samego początku ich istnienia. Od XVI-wiecznych włoskich ogrodów roślin leczniczych do współczesnych centrów zachowania różnorodności biologicznej i edukacji przyrodniczej. Dziś ogrody botaniczne stoją przed nowym wyzwaniem i zarazem szansą na poszerzenie zasięgu oddziaływania poprzez rozwój swojej roli społecznej.

Już ponad połowa ludzkości mieszka na terenach zurbanizowanych – nigdy dotąd nie byliśmy tak oddaleni od świata przyrody. Ogrody botaniczne to idealne miejsce, by się z tym zmierzyć. Będąc miejscem styku społeczeństwa i natury, odwiedzane przez ponad 250 milionów ludzi rocznie, odgrywają kluczową rolę w ponownym łączeniu ludzi z przyrodą (Dodd i Jones, 2010).

Wobec kryzysu ekonomicznego i zagrożenia cięciami budżetowymi, potrzeba by ogrody botaniczne potwierdziły swoje znaczenie dla społeczeństwa jest większa niż kiedykolwiek. Powszechnie uznaje się, że kontakt z naturą pozytywnie wpływa na takie społecznie ważne czynniki jak zdrowie, edukacja, społeczna spójność czy rewitalizacja miast. Wyciągając rękę do marginalizowanych i dyskryminowanych grup społecznych ogrody botaniczne mogą rozszerzyć ten pozytywny wpływ na wszystkich. Uruchamiając programy angażujące na przykład młodych bezrobotnych lub niepełnosprawnych dorosłych, mogą pomóc im zdobyć nowe umiejętności, powiększyć ich świadomość ekologiczną i wzmocnić ich poczucie własnej wartości.

Większość ogrodów botanicznych podchodzi do ochrony środowiska z naukowego, nie społecznego punktu widzenia. Ale mając świadomość wzajemnego przeplatania się kwestii społecznych ze środowiskowymi,

Ryc 1. Co dla ogrodu botanicznego oznacza rozwój roli społecznej?

konieczny jest rozwój roli społecznej (socjalnej) ogrodów botanicznych oraz innych instytucji naukowych i edukacyjnych. Angażując lokalne społeczności do działań przynoszących obopólną korzyść, instytucje te dowiodą swego znaczenia we współczesnym świecie.

Definicje i ramy: Rozwój społecznej roli ogrodów botanicznych a ochrona przyrody

Co właściwie znaczy *rozwój funkcji społecznej*?

„Ogrody botaniczne zacieśniają swoją współpracę z lokalną i globalną społecznością na polu społecznie i środowiskowo ważnych problemów dla trwałych korzyści tych społeczności, samych ogrodów i dla zrównoważonej przyszłości naszej planety”

Działalność publiczna to ważna część działalności każdego ogrodu botanicznego. Jednak do niektórych grup społecznych trudniej jest dotrzeć niż do innych. Ogrody botaniczne przyciągają głównie ludzi białych, ze średniej klasy i starszych pokoleń – grupę

społeczną postrzeganą jako elitarną i dla innych niedostępną. A zatem, mimo, że wiele ogrodów uruchomiło już różnorodne programy edukacyjne, często nie docierają one do wszystkich potencjalnie zainteresowanych.

Rozwój roli społecznej to aktywny proces wymagający od ogrodów zidentyfikowania i dotarcia do wykluczonych części lokalnych społeczności poprzez organizowanie aktywności skierowanych bezpośrednio do nich.

By to zrobić, powinno się zacząć od zbadania grupy docelowej, zebrać zarówno informacje o profilu zwiedzających, jak i o tym kto ogrodu nie odwiedza oraz o potrzebach obu grup. Wykorzystując tę wiedzę, z myślą o osobach wykluczanych, ogrody mogą uruchomić początkowo niewielkie programy, które później rozwiną się w bardziej rozległe przedsięwzięcia. Najważniejszą rzeczą jest przy tym tworzenie wspólnoty między grupami społecznymi i współpracującymi z nimi organizacjami, proces wymagający cierpliwości, wyczucia i determinacji.

Istnieją różne modele

angażowania społeczności, zarówno inicjatywy oddolne jak i odgórne, oraz różne poziomy zaangażowania, od prostego dostarczania informacji do ścisłej współpracy. Kluczowe jest zidentyfikowanie rodzajów wykluczenia jakim podlega dana społeczność i zaplanowanie dopasowanych do tego programów, a także umiejętne powiązanie ich z tematyką środowiskową. Programy te powinny trafiać w zainteresowania, oczekiwania i potrzeby uczestników.

Przeprowadzenie drobnych projektów społecznościowych to zaledwie pierwszy krok do osiągnięcia długoterminowych, trwałych zmian organizacyjnych w ogrodzie. Dopiero one pozwolą zwiększyć rolę społeczną tych instytucji. Na rycinie 1. przedstawiono czynniki (wewnętrzne i zewnętrzne), które mogą kształtować społeczną rolę ogrodu botanicznego. Poniżej znajdują Państwo przykłady ogrodów, które w ramach inicjatywy „Społeczności w Naturze” (*The Communities in Nature initiative*) uruchomiły już wewnętrzne zmiany organizacyjne.

2. Rola ogrodów botanicznych w „walce z wykluczeniem i promowaniem integracji jest rozumiana z punktu widzenia jej społecznego wpływu na pokrzywdzenie, dyskryminację i społeczne nierówności” (Sandel, 2003, strony 45-46)

Rozwój roli społecznej ogrodów botanicznych: cztery przykłady z Wielkiej

Od 2011 roku cztery brytyjskie ogrody – Bristol Zoo Gardens (BZG), University of Leicester Botanic Garden (ULBG), The National Arboretum (Westonbirt) i Royal Botanic Garden Edinburgh (RBGE) – w ramach inicjatywy „Społeczności w Naturze” kierowanej przez BGCI, angażują wykluczonych członków lokalnych

społeczności w problemy związane z ochroną przyrody. Poprzez cykl warsztatów i indywidualne wsparcie, BGCI przez osiem miesięcy wspomagało ogrody w tworzeniu, wdrażaniu i ewaluacji ich projektów, oraz pomogło im zrewidować ich rolę, zakres odpowiedzialności i misję.

Ewaluacja projektów udowodniła, że ogrody botaniczne, poprzez programy środowiskowe, mogą wiele osiągnąć w kwestii aktywizacji wykluczonych grup społecznych.

Bristol Zoo Garden (BZG) – Kolekcja Roślin Mieszkańców Bristolu

Mieszkańcy domu opieki Chard Court w Bristolu omawiają z kierownikiem projektu wzrost nagietków *Calendula sp.*

Bristolski ogród postanowił włączyć się do akcji *Plant Heritage* (Dziedzictwo roślinne), w ramach której osoby lub organizacje tworzą, dokumentują, a następnie pielęgnują kolekcje konkretnych grup roślin. Ogród szukał przy tym sposobu na założenie takiej kolekcji nie samodzielnie, ale we współpracy z lokalnymi szkołami lub różnego rodzaju wspólnotami.

BZG nie miał dotąd doświadczenia w prowadzeniu programów integrujących społecznie, było to więc dla nich nowe wyzwanie. Zaangażowano zarówno hodowców ze szkolnych kółek ogrodniczych jak i amatorów ogrodnictwa z domów opieki i domów spokojnej starości. Wszyscy razem podjęli się zadania stworzenia kolekcji nagietków (*Calendula sp.*), których

różne gatunki są powszechnie sadzone w angielskich ogródkach.

Każda z grup osiągnęła inne rezultaty – niektórzy odnieśli prawdziwy sukces przy ręcznym zapylaniu tych gatunków nagietków, które zwykle nie są w Wielkiej Brytanii uprawiane, podczas gdy innym nie udało się niestety wypielęgnować roślin, które mogliby zaprezentować. Mimo to zyskały wszystkie grupy, bo każdy z uczestników miał szansę poszerzyć swoją wiedzę o roślinach i wszyscy nabrali ochoty, na to by kontynuować projekt w kolejnym roku.

Na wystawę w BZG trafiły rośliny wyhodowane przez siedem z dziewięciu grup biorących udział w projekcie. Stworzona kolekcja obejmowała dziesięć z jedenastu uznanych gatunków z rodzaju *Calendula*, co oznacza, że można było ją nazwać wzorcową kolekcją botaniczną. Jest to również kolekcja unikatowa, bo „rozproszona” (na ogół kolekcje tworzone są w całości w jednym miejscu). Zmusiło to koordynatorów akcji *Plant Heritage* do ponownego zastanowienia się nad własnym regulaminem, a Kolekcji Roślin Mieszkańców Bristolu przejściowo przyznano status „tymczasowej”.

Jednak najważniejszymi rezultatami projektu, jakkolwiek najmniej spodziewanymi, były zwiększenie pewności siebie i poczucia własnej wartości uczestników, obudzenie w nich pragnienia poprawy stanu środowiska wokół siebie i odkrycie przez nich korzyści płynących z ochrony przyrody. Projekt pokazał, że lokalne społeczności stoją przed wieloma możliwościami aktywnego zaangażowania się w ochronę przyrody, mogąc przy tym budować relację z otaczającym ich środowiskiem naturalnym i mając wpływ na los zagrożonych gatunków.

Projekt Kolekcji Roślin Mieszkańców Bristolu zwiększył wśród ludzi pewność siebie. Jedną z bardziej wzruszających historii jest ta o starszym panu w jednej z grup. Był to emeryt, który pracował w ogrodzie całe życie, ale był tak podekscytowany kiedy to rzadkie nasiono wykiełkowało, że pierwszą rzeczą jaką rano powiedział przez telefon było „rety, udało nam się, wiesz?”

Catherine, przewodnicząca Klubu Ogrodniczego Społeczności Upper Horfield w Bristolu, 7 września 2012 r.

Warsztaty ogrodnicze dla członków grupy Mosaic. Źródło: Mosaic.

University of Leicester Botanic Garden (ULBG) – Projekt „Poczuj Zieleń”

Dla ULBG projekt „Poczuj Zieleń” był również pierwszym zetknięciem z projektem społecznej integracji. Wielką pomocą okazała się dla nich współpraca z doświadczonym na tym polu partnerem. Wraz z *Mosaic*, organizacją wspierającą osoby z niepełnosprawnością w Leicester, przeprowadzili oni serię warsztatów z czterema grupami dorosłych. Wśród uczestników znaleźli się ludzie w różnym wieku i z różnymi zainteresowaniami, wszyscy z różnym stopniem niepełnosprawności.

Zajęcia dotyczyły ogrodnictwa, użytkowania roślin, środowiska i sztuki. Każda z grup została zaproszona do ogrodu na dwudniowe warsztaty uroczyste zakończone w obecności rodzin i opiekunów. W trakcie projektu stało się jasne, że doświadczenia wzrokowe i dotykowe są lepiej zapamiętywane niż przekaz ustny. Największe zainteresowanie wzbudziły warsztaty z tworzenia własnej doniczki, którą można było później zabrać do domu, komponowanie kuchennej mieszanki ziołowej i wyrabianie kremów do rąk i olejków do masażu. Uczestnicy wspólnie stworzyli też artystyczną instalację z wierzb płaczącej.

Pierwotnie projekt „Poczuj Zieleń” miał mieć formę wykładu pouczającego uczestników w zakresie zmian klimatu i zanieczyszczenia wód. Ewaluacja wykazała jednak potrzebę zastosowania innych, bardziej twórczych sposobów na zainteresowanie ludzi niepełnosprawnych problemami ochrony przyrody. Dzięki tej wiedzy udało się faktycznie zwiększyć wśród uczestników zrozumienie

znaczenia roślin w naszym życiu i korzyści wynikających z bezpośredniego kontaktu z przyrodą.

Projekt „Poczuj Zieleń” i współpraca z *Mosaic* zaowocowały większą dostępnością ULBG dla

Myślę, że problemy ochrony środowiska powinny być przedstawiane na poziomie zrozumiałym dla ludzi i dotyczącym ich świata, ich życia...bo to całkiem złożone i szerokie kwestie...mówienie o nich w bardziej ogólny sposób może być zbyt trudne.

Mary, Kierownik zespołu w *Mosaic*, Leicester, 16 lipca 2012 r.

osób niepełnosprawnych. Pozyskano duży namiot, który stał się łatwo dostępną przestrzenią dla odwiedzających grup. Z kolei pracownicy *Mosaic* wyszkolili ogrodowych edukatorów pod kątem efektywnej komunikacji z osobami niepełnosprawnymi. Co więcej ogród nauczył się lepiej kierować swoją ofertą do grup społecznie wykluczonych, także na poziomie indywidualnego zwiedzającego. Warsztaty „Poczuj Zieleń” zwróciły uwagę osób z niepełnosprawnością na rośliny i ogrody botaniczne. W ten sposób otworzyły im się drzwi do nowego świata, który ma szansę zaspokoić ich potrzeby aktywności społecznej. Tu także zaobserwowano wzrost pewności siebie wśród uczestników.

The National Arboretum w Westonbirt – Ukryte Głosy

Celem projektu „Ukryte Głosy” było poszerzenie oferty dla zwiedzających i zwiększenie ich świadomości na temat drzew i ich znaczenia dla społeczeństwa. Zaproszono trzy różne grupy i opracowano na ich potrzeby zajęcia o różnej tematyce. Dla *Bristol Drugs Project* (BDP), niezależnej organizacji pracującej z osobami uzależnionymi od narkotyków, przeprowadzono zajęcia ze zrównoważonego zarządzania terenami leśnymi. Dla *Awaz Utaoh* (Podnieś Głos), grupy pracującej z azjatyckimi kobietami-ofiarami molestowania – warsztaty z użytkowania drzew w rzemiośle i ich wykorzystaniu w kuchni. Dla *Stroud Macular Disease Society* (SMDS) organizacji wspierającej starsze, niedowidzące osoby – zajęcia dotyczące zmian klimatu i ogrodnictwa.

Każda z grup przez okres pół roku odwiedzała co miesiąc Westonbirt, a całość zakończyła się uroczystym podsumowaniem. Projekt składał się z odrębnych etapów i ważnym ich elementem było rozwijanie ścisłej współpracy pomiędzy pracownikami ogrodu, uczestnikami i liderami tych grup. Wspólnie byli oni odpowiedzialni za to, by poszczególne sesje i cały program był jak najlepiej dopasowany do potrzeb uczestników.

Jeżeli chodzi o zaangażowanie uczestników w ochronę przyrody projekt przyniósł różne efekty. Największym sukcesem tego programu okazało się zaangażowanie osób uzależnionych od narkotyków, bowiem osoby te nie tylko zrozumiały wagę zrównoważonego zarządzania terenami leśnymi, ale również zdały sobie sprawę z tego, że mogą bezpośrednio partycypować w rozwiązywaniu tego zagadnienia.

To jest nasza odpowiedzialność i nasza przyszłość. Myślę, że zarządzanie terenami leśnymi powinno znaleźć się w projektach aktywizacji wszystkich społeczności.

To, członek grupy BDP, Bristol, 10 września 2012 r.

Zarządzanie terenami leśnymi w Westonbirt. Źródło: Westonbirt.

Świadomość ekologiczna członków grup *Awaz Utaoh* i SMDS również wzrosła, nie udało się jednak wywołać w nich poczucia odpowiedzialności za ochronę przyrody. Wiąże się to prawdopodobnie z faktem, że zajęcia tych dwóch grup nie zawierały części praktycznej, która umożliwiłaby im bezpośrednie przyłożenie ręki do działań ochronnych.

Ukryte Głosy odniosły duży sukces na polu aktywizacji wykluczonych grup społecznych. Uczestnikom wzrosła samoocena, poczuli się lepiej zarówno fizycznie jak i psychicznie, poprawiło się ich samopoczucie. Nabyli oni nowe umiejętności dzięki czemu poczuli się pewniejsi siebie i zapragnęli przekazać zdobytą wiedzę pozostałym członkom swoich społeczności. Projekt poruszył także polityczny aspekt społecznego wykluczenia (pozbawianie praw, brak aktywizacji), w szczególności dając poczucie członkom BDP, że poprzez swoje działania mogą pomóc całemu społeczeństwu. Kolejnym osiągnięciem było zbliżenie się do siebie różnych grup – pracownicy i wolontariusze arboretum zaczęli utożsamiać się z wykluczonymi grupami i uświadamiać sobie stojące przed nimi wyzwania, poczuli także chęć i radość z obcowania z tymi osobami.

Royal Botanic Garden w Edynburgu (RBGE) – Ogród roślin jadalnych

Przystępując do programu „Społeczności w Naturze”, RBGE miał już pewne doświadczenia w prowadzeniu projektów integracji społecznej – ich projekt „Ogród Roślin Jadalnych” trwał już od dziesięciu miesięcy. Postanowili oni rozwinąć swoje założenia, dotrzeć do odbiorców z grup wykluczonych i nauczyć ich jak samodzielnie mogą „uprawiać własne jedzenie”. Do projektu włączone zostały przede wszystkim dwie grupy młodzieży: grono MCMC (*More Choices More Chances* – Więcej Możliwości Więcej Szans) z liceum w Broughton, obejmujące uczniów rzadko pojawiających się w szkole, i *The Rock Trust* – grupa młodzieży zagrożonej bezdomnością.

Przez pięć miesięcy obie te grupy co tydzień odwiedzały ogród i pielęgnowały własną grządkę, ucząc się jak uprawiać, przygotować i dzielić się zdrową i zrównoważoną żywnością. Poprzez działania praktyczne uczniowie dowiedzieli się o bezpieczeństwie żywnościowym, o tym jak zmniejszać swój ślad ekologiczny, o różnorodności biologicznej w ogrodzie roślin jadalnych oraz o stosowaniu w ogrodnictwie metod przyjaznych środowisku (takich jak kompostowanie czy ochrona wody).

Oprócz tego RBGE, na życzenie lokalnej społeczności, zaoferował jednodniowe warsztaty dwóm innym grupom: *Pilton Community Health Project* (Pilton) uczącej zdrowego trybu życia i *Mayfield and Easthouses Youth 2000 Project* (YK2000) udzielającej młodym ludziom porad i pomagającej im znaleźć pracę. Warsztaty dotyczyły zakładania społecznościowego ogrodu.

Dzięki tym krótkim zajęciom uczestnicy lepiej zrozumieli jak ich własna produkcja i konsumpcja żywności wpływa na środowisko. Pojawiały się komentarze: Bycie przyjaznym środowisku oznacza zdrowie i dobrobyt; uprawianie własnej żywności to mniej marnotrawstwa, udział w projekcie sprawił, że chcą mieć kompostownik i że chcą jeść więcej świeżych roślin, czują się zainspirowani do własnoręcznego wytwarzania jedzenia.

Uczestnicy z grup YK2000 i Rock Trust, Edynburg, lipiec 2012 r.

Młodzi ludzie, którzy wzięli udział w projekcie „Ogród roślin jadalnych”, zaczęli wytwarzać żywność we własnych domach, spróbowali po raz pierwszy w życiu nieznanych im wcześniej warzyw i zamiast jeść tak jak wcześniej gotowe dania, chętniej sami przyrządzali posiłki ze świeżych produktów. Wytwarzanie i konsumpcja lokalnej żywności dotyczy nie tylko troski o środowisko. Projekt miał znaczący wpływ na zdrowie i samopoczucie uczestników, rzecz godna pochwały biorąc pod uwagę statystycznie zły stan zdrowia Szkotów (otyłość, cukrzyca typu 2, choroby układu krążenia) związany z niewłaściwymi nawykami żywieniowymi. Projekt okazał się też sukcesem w wymiarze socjoekonomicznym, zwłaszcza jeśli chodzi o problemy z wykluczeniem na rynku pracy i brakiem perspektyw młodego pokolenia. Niektórzy z młodych uczestników należeli do grupy zagrożonej bezdomnością, byli samotnymi rodzicami i mieszkali w najbardziej niebezpiecznych dzielnicach Edynburga. W trakcie projektu wzrosły ich życiowe aspiracje i pewność siebie. Byli i tacy, którzy zaczęli rozważać poświęcenie się ogrodnictwu w przyszłości.

Wizyta grupy z Pilton project

Wezwanie do broni

Zwiększanie społecznej roli ogrodów botanicznych nie ogranicza się do pracy z konkretnymi grupami społecznymi. To długofalowy proces w trakcie którego ogrody uczą się w jaki sposób mogą poszerzyć grono swoich odbiorców i trafić w potrzeby większej części społeczeństwa. Tak ujął to David Rae, Kierownik Działu Ogrodniczego w RBGE:

Nie ma sensu prawienie morałów o zrównoważonym środowisku przed 5% populacji, to musi być 100%, czyli wszyscy...Musimy więc znaleźć nowe sposoby dotarcia do ludzi, którzy zwykle tu nie przychodzą.

Edynburg, 10 sierpnia 2012 r.

Oprócz aktywizacji wykluczonych grup społecznych, *rozwój roli społecznej* wymaga zmiany podejścia do ochrony przyrody i postrzegania jej jako aktywności popartej wiedzą naukową i zachęcającej do publicznego udziału. Fragment wypowiedzi Simona Toomera, dyrektora Westonbirt:

Musimy być na tyle ostrożni, by mieć pewność, że w tego rodzaju projektach wykorzystujemy prawdziwe znacznie i indywidualny charakter ogrodu botanicznego. Kiedy planujemy te aktywności, one powinny być częścią tego miejsca, ogrodu, a nie po prostu zlokalizowane w nim.

Westonbirt, 25 września 2012 r.

Przez pięć lat istnienia, akcja BGCI „Społeczności w Naturze” stale wspiera ogrody botaniczne w ich dążeniu do trafiań w potrzeby społeczeństwa. Badania zlecone przez BGCI w 2010 roku (Dodd i Jones, 2010) udokumentowały stan społecznej roli ogrodów na świecie. Wpływ starań BGCI wykazano koordynując i ewaluując projekty społecznościowe w sześciu wybranych ogrodach botanicznych (Dodd i Jones, 2011; Vergou i Willison, 2013b). Wydany podręcznik (Vergou i Willison, 2013a) tłumaczy krok po kroku proces rozwoju roli społecznej ogrodu. Obecnie akcja rozszerza zakres oddziaływania. Apelujemy do ogrodów na całym świecie do podzielenia się swoimi doświadczeniami i najlepszymi praktykami i budowania partnerstw w celu rozwiązania problemów społecznych i środowiskowych w ich lokalnych społecznościach.

Jeśli chcesz wiedzieć więcej o akcji, odwiedź stronę: http://www.bgci.org/education/communities_in_nature

Jeśli chciałabyś/chciałbyś być częścią tej inicjatywy a także podzielić się swoim doświadczeniem na naszej „Światowej Mapie Projektów Społecznościowych” (Community Projects World Map) prosimy o kontakt z Działem Edukacji BGCI (asimina.vergou@bgci.org).

Podziękowania

BGCI jest wdzięczny Fundacji Calouste Gulbenkian za hojne wsparcie Programu Społeczności w Naturze. BGCI chciałoby także podziękować wielu kolegom z ogrodów botanicznych i organizacji społecznych oraz uczestnikom projektów będących częścią Programu. Na koniec, wyrażamy wdzięczność naukowcom i innym profesjonalistom i przyjaciółom, którzy Program ewaluowali.

Literatura

Dodd, J. & Jones, C., 2010. *Redefining the Role of Botanic Gardens – Towards a New Social Purpose*. Leicester: Research Centre for Museum and Galleries (RCMG) and BGCI

Dodd, J. & Jones, C., 2011. Growing the Social Role of Botanic Gardens: an internal evaluation for BGCI. Leicester: Research Centre for Museums and Galleries and BGCI

Pelow, D., 2000, Environmental Inequality Formation: Toward a Theory of Environmental Injustice, *American Behavioral Scientist* 43, 4: 581-601

Sandell, R., 2003, Social Inclusion, the museum and the dynamics of sectoral change. *Museum and Society*, 1, 1: 45-62

Taylor, D.E., 2000, The rise of the environmental justice paradigm: injustice framing and the social constriction of environmental discourses, *American Behavioral Scientist* 43, 4: 508-580

Vergou, A. & Willison, 2013a, *Communities in Nature: Growing the Social Role of Botanic Gardens A Manual for Gardens*, BGCI, Richmond, UK.

Vergou, A. & Willison, J., 2013b, *Communities in Nature Evaluation Report*, BGCI, Richmond, UK.